

DÜNYA VE TÜRK EDEBİYATINDA GERÇEKÇİLİK AKIMI VE KEMAL TAHİR'İN KONUMU

Ufuk ÖZCAN*

ÖZET: Bu makale, dünya ve Türk edebiyatında gerçekçilik akımının doğuşunu, tarihsel gelişim özelliklerini, başlıca türlerini ve Kemal Tahir romanlarının gerçekçi roman geleneği içinde nasıl bir yerde konumlandırılabilceği sorusunu tartışmayı amaçlıyor. Dünya edebiyatında gerçekçilik 19. yüzyıl Avrupa'sında doğup gelişen bir estetik anlayıştır. Bu estetik anlayışa bağlı edebi ürünler Batı dışı ülkelerde daha geç bir dönemde verilmeye başlanmıştır. Türkiye'de geleneksel edebiyat kalıplarının kırılmasında Batı etkili romantizmin olduğu kadar edebi gerçekçiliğin de belirli bir rolü bulunmaktadır. Bununla birlikte gerek dünyada gerekse Türkiye'de gerçekçi akıma mensup yazarlar birbirinden oldukça farklı edebi anlayışlara sahip olmuşlar, farklı edebi kriter ve yöntemlere bağlı ürünler vermişlerdir. Gerçekçi roman türüne ait başlıca klasik eserler eleştirel gerçekçilik, sosyal gerçekçilik ve sosyalist gerçekçilik yöntemlerini uygulamışlardır. Bununla birlikte gerçekçiliğin romantizm, sembolizm gibi farklı edebi geleneklerle iç içe geçtiği de görülmektedir. Ayrıca gerçekçiliğin fantastik gerçekçilik, yeni gerçekçilik gibi türleri de bulunmaktadır. Böylesine karmaşık bir taksonomi sorunu karşısında Türk edebiyatında önemli bir yeri olan Kemal Tahir'in; eserlerinde sosyal ve siyasal temaları eleştirel bir tarzda işleyen, kahramanlarını tarihsel kişilikler arasından seçen, tarihsel ve sosyolojik tahlillerde bulunan, diyaloglarını özgün bir sosyalizm anlayışıyla yoğuran, geleneksel halk edebiyatının olanaklarından yararlanmaktan da çekinmeyen bir romancı olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Gerçekçilik, Sosyal Gerçekçilik, Sosyalist Gerçekçilik, Çağdaş Türk Edebiyatı, Kemal Tahir

The Current Of Realism in the World and Turkish Literature and Tte Position of Kemal Tahir

ABSTRACT: This article aims to discuss the birth of the realism movement in world and Turkish literature, its historical development characteristics, its main types and the question of how Kemal Tahir novels can be positioned within the tradition of realistic novels. Realism in world literature is an aesthetic understanding that was born and developed in 19th century Europe. Literary products related to this aesthetic understanding began to be given at a later period in non-Western countries. Literary realism, as well as Western-influenced romanticism, has a certain role in breaking the patterns of traditional literature in Turkey. However, both in the world and in Turkey, writers belonging to the realist movement had quite different literary understandings from each other and produced products based on different literary criteria and methods. The main classical works of the realistic novel genre applied the methods of critical realism, social realism and socialist realism. However, it is also seen that realism is intertwined with different literary traditions such as romanticism and symbolism. Besides, realistic literature consists of types like magical realism and neo-realism. Against such a complicated taxonomic issue, it is understood that Kemal Tahir, who has been an important role in Turkish literature, was a novelist that wrote social and political themes in a critical style, chose his heroes among historical figures, did historical and sociological analysis, combined his dialogues with a unique socialist insight and didn't hesitate to benefit from the opportunities of traditional folk literature in his works.

Keywords: Critical Realism, Social Realism, Socialist Realism, Contemporary Turkish Literature, Kemal Tahir

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, ufukoacan@hotmail.com, ORCID:0000-0002-8165-1037

"Afrika'da bir şey sabahın ilk ışığında gerçek, öğle saatinde yalandır ve güneşte kavrulan tuz ovasının ötesinde gördüğünüz o yeşilliklerle çevrili gölden fazla bir saygı duymazsınız ona. O ovada sabah yürümüşsünüzdür ve orada öyle bir göl olmadığını biliyorsunuzdur. Ama şimdi mutlak gerçek, güzel ve inanılır olarak oradadır işte."

Ernest Hemingway, *Günün İlk Işığında Gerçek*

Giriş

Edebiyatta gerçekçiliğin erken keşfi 19. yüzyılın ortalarına kadar geri götürülebilir. Romantizmden bir kopuş olan gerçekçilik, değişik boyutlarıyla hayatı gerçekte olduğu gibi tasvir etme çabasını yansıtır. Sanayi Devriminin ilerleyen süreçlerinde romantik veya masalsı anlatının odağında yer alan kral ve kraliçeler (padişah, şehvet düşkün saraylılar, cariyeler ve oğlanlar=süslü Divan edebiyatı, *Binbir Gece Masalları*), kahraman savaşçılar (Excalibur, Battal Gazi), büyücü (Merlin) ve cadılar, ucube yaratıklar (Sinbad'ın macera dolu hikayeleri, yedi başlı ejderhalar, tepegözler, cinler, periler, hayaletler) yerini çiftçilere, tüccarlara, avukatlara, işçilere, fırıncılara ve fahişelere bıraktı. Büyüden ve ihtişamdan arınmış, sıradan, güçsüz ve sayısız sorunlarla boğuşan, kanlı canlı insan gerek bireysel gerekse sosyal varoluşları, somut sorunlarıyla romanın konusu haline geldi. Edebiyatta gerçekçilik, sıradan insanlara ve olaylara odaklanmaya yönelik daha geniş bir merakın, dünyayı ve sosyal yaşamı maddi, seküler ve profan bir tarzda algılayan yeni zihniyetin bir uzantısıydı. Weber'in "dünyanın büyüünün bozulması" metaforuyla ifade ettiği şey çoktan gerçekleşmişti ve modern dünyanın sayısız çelişkilerle tezahür eden gerçekleri tedirgin ediciydi.

Edebi gerçekçilik 19. yüzyıl Fransız edebiyatının belirli eserleriyle başlayan ve çeşitli Batılı ülkelerde gelişme gösteren, modern toplum hayatını "oldukları gibi" tasvir etme eğilimini ifade eder. Dünya edebiyat tarihinde Stendhal, Balzac, Flaubert, Tolstoy, Dickens, Steinbeck gibi yazarlar gerçekçi romanın başarılı özelliklerini ortaya koymuşlardır. Stendhal'in *Kırmızı ve Siyah*, Victor Hugo'nun *Sefiller*, Balzac'ın *Goriot Baba*, Tolstoy'un *Savaş ve Barış*, John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri* adlı eserleri gerçekçi akımın etkisinde yazılmışlardır. Gerçekçi yazarlar sanayileşmenin ivmelendirdiği sosyal ve siyasal çelişkilerin etkisiyle romantikleştirilmiş veya idealize edilmiş bir anlatı yerine, günlük sıradan deneyimleri tasvir eden bir anlatı yapısını tercih ettiler. Gerçekçiler genellikle, görünüşte ilgi çekici olmayan, sıradan karakterleri ve olayları ele aldılar. Roman kahramanları daha ziyade orta ya da alt sınıf mensuplarıydı ve günlük hayat içindeki sıradan faaliyetleri konu ediliyordu. Ancak toplum dışına sürüklenmiş (Oblomov), aykırı mizaca sahip (Martin Eden), hatta sapkın (Raskolnikov, Stavrogin) olarak nitelendirilebilecek karakterler de gerçekçi romanın konusu olabilir. Gerçekçi roman, gündelik yaşantı içinde aşına olunan, dikkat çekmeyen, sıradan insanlardan kült karakterler yaratır. Bu karakterler zorlayıcı sosyal şartların baskısı altında ahlaki bir çöküntü içinde olabilirler, yeni arayışlar içinde, ruhsal bir arınmanın ya da zihinsel değişimin eşiğinde olabilirler. Büyük ihtimalle mutlu bir son onları beklemez. Bireysel irade, tutkunun gücü, dış engellerle mücadele, kişisel çöküntü ve yeniden doğuş temaları gerçek sosyal ilişkiler zemininde işlenir. Gerçekçi romanın toplumsal arka planında sosyal çelişki ve çatışmalar, devri hareketleri ve savaşlar, emek güçlerinin yaşam mücadelesi, gündelik hayattan sefalet manzaraları, yüksek sınıfların profilleri, suç dünyası, ikiyüzlü Victoria ahlakının hegemonyası yer alır.

Edebiyatta gerçekçilik akımının öncülerinden biri olan Balzac'ın temel eserleri Napoleon döneminin sona ermesinden sonra başlayan Restorasyon Döneminin canlı ve gerçekçi bir tasvirini sunar. Edebi gerçekçiliğin başyapıtlarından sayılan *Goriot Baba*, burjuva

toplumunun iç çelişkilerini, değerlerin ikiyüzlülüğünü ve yozlaşmışlığını detaylı karakter tasvirleriyle, gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtır. Restorasyon Döneminin başlarında toplumun her kesiminde yüksek sınıfların yozlaşmış alışkanlıklarının olumsuz etkileri hissedilmektedir. Napoleon döneminde bir çırpıda yok edilen devrimin kazanımları yeni dönemde halkın aleyhine daha da geriletilmiştir. Eski sınıflar karşısında burjuvazinin iktidarını tahkim eden rejim değişikliğine rağmen halkın hayatında fazla bir şey değişmemiştir; yoksullukla boğuşmaya devam etmektedirler. Goriot Baba figürü, nispeten varlıklı bir babanın kız evlatlarının geleceği için dramatik çırpınışının hikayesidir. Babanın boşuna çırpınışının sonu, giderek sefilleşmesi ve ölüm döşeğinde şımarık kızları tarafından ihmal edilmesidir. Balzac'ın işlediği temel sorun yönetici sınıfların değişmesine rağmen, insanın istismarına dayalı sistemin değişmediği gerçeğidir. Balzac *Kibar Fahişeler*'de, büyük devrim sonrası Paris'inde yüksek sosyete mensup insanları ve bu ayrıcalıklı sınıfa katılmak için çırpınan yoksul genç kadınların dramını konu alır. Ancak sınıf atlamak amacıyla yüksek sosyeteyle yakınlık kurmaları, bu beylerle metres hayatı yaşamalarını zorunlu kılar. Romanın ana kahramanları her türlü aşağılayıcı muameleye, hayal kırıklığına maruz kalırlar. İnsan ilişkilerinde sürdürülebilir bir romantizme yer yoktur. Balzac'ın eserleri kendi çağının sosyal yapısına dair derinlikli gözlemler içerir.

Balzac gerçekçi hareketin kurucularından biriyse, gerçekçiliği bir sanat formu olarak mükemmelleştiren kişi Gustave Flaubert'tir. Flaubert, özellikle romanda ayrıntıların kullanımını keskinleştirmesiyle tanınır: Eserleri günlük hayatın en küçük ayrıntıları hakkında son derece titiz bir gözlem ve arşivleme çalışmasına dayanıyordu. Üslubu, kendisinden sonra gelen gerçekçi yazarların çoğuna model oluşturdu. Flaubert günlük hayata dair gözlemlerini ifade etmek için "tam doğru kelime"yi bulma konusunda takıntılı, üslupçu bir yazardı. Madame Bovary gerçekçi romanı başarıyla temsil eden örneklerden biri olarak görülür.¹

19. yüzyıl gerçekçi romanının özelliklerine bağlı kalan eleştirel gerçekçiler sanayi temelli modern toplumun gelişimine kaygıyla yaklaşıyorlardı, bu nedenle sosyal sistemin eleştirisine ve sıradan insanların yaşam hakkının savunulmasına öncelik verdiler. Romanları, kamuoyunun toplumsal sorunlara ilişkin farkındalık ve bilinç kazanmasında etkili oldu. İngiltere'de Sanayi Devriminin vahşi koşullarına tanıklık eden Charles Dickens kendine özgü bir gerçekçi yazardır. Gerçekçiliği, topluma yönelik eleştirel tutumuyla ilişkilidir. Sonradan dünya ölçeğinde büyük popülerite kazanan eserlerinde, içinde yaşadığı toplumun acımasızlığını ve çelişkilerini merhamet dolu bir duyarlılık ve ironiyle ama gerçekçilikten taviz vermeden işledi. *Oliver Twist* romanı öksüz, yetim ve kimsesiz çocukları sarmalayan sosyal eşitsizlik ve ahlaki kötülük sorunuyla ilgilidir. Adeta fotografik bir objektifle betimlediği yetimhaneler, ıslahevleri, sokaklar ve atölyeler binlerce çocuğun sefil yaşam koşullarına dekor oluşturuyordu. Endüstri Devriminin ilk evresinde birçok sektörde çocuk işçilerin ucuz emeğinden yoğun bir biçimde yararlandı. Kapitalist girişimciler kimi sektörlerde düşük maliyetli çocuk ve kadın emeğini daha fazla tercih ediyordu. Bundan amaçlanan, daha küçük, zayıf ve savunmasız bedenlere ihtiyaç duymaları ve emek maliyetini minimum seviyede tutarak daha fazla kâr elde etmektir. Çalışma şartları oldukça çetin ve ücretler son derece düşüktü. Çocuklar karın tokluğuna çalıştırılıyordu. Modern kapitalist endüstri hızlı nüfus artışının yanı sıra gittikçe artan işçi ölümlerini de beraberinde getirmişti. Ebeveyni işçi olarak çalışan çok sayıda çocuk sokakta yaşamak zorundaydı. Ayrıca erken yaşta işçilerin ölümlerindeki artış nedeniyle pek çok çocuk sähipsiz kalmıştı. Yetimhanelerde sağlıksız koşullarda barınıyorlardı. Bu kurumlar zengin kişilerin özel hizmetlerine veya endüstri çarkına ucuz işgücü tedarik eden mekanlara dönüşmüştü.

¹ Gustave Flaubert, *Madam Bovary*, Çev. Aydın Yılğör, Ötüken Yay., İstanbul, 2021 içinde Sunuş, s. 8 ve 17.

Yetimhaneye düşmüş çocuklar duvar ilanlarıyla satışa çıkarılıyordu. Merdivenaltı piyasada satılığa çıkarılmış güçlü bir çocuk için beş pound iyi bir rakam sayılıyordu. Birçok çocuk fırsatçı yetişkinler adına hırsızlık, yankesicilik ve dilencilik yapmaya zorlandı. Antrepolarda, gemilerin dar ve loş kısımlarında, kömür isisiyle tıkanan baca içlerinde, maden ocaklarında vb. çocukların ağır çalışma şartlarına acımasız sokak şartları da ekleniyordu. Endüstri şehirleri illegal işlere ortak edilen çocuklarla doluydu. İşledikleri suçlar nedeniyle mahkemeye düşen çocuklara uygulanan sıradan prosedürlerden biri, ağır çalışma cezasıydı. Gerçekçi edebiyatının önde gelen ismi Dickens çoğu romanında sokak çocuklarının dramatik yaşam koşullarını çarpıcı bir biçimde betimledi.² *Oliver Twist* dışında *Hard Times*, *Jack* gibi romanları da endüstriyel kapitalist düzenin çocuklara dayattığı zor koşullar hakkında gerçekçi veriler sunar. İngiliz toplumunun sosyal ve ekonomik koşullarını hicveden yazar, çağın sayısız kötülüğüne karşı halkın ilgisini uyandırdı.³ Dickens iktisadi eşitsizlik, çocuk istismarı, kentlerin düşkün mahallelerinde ve ara sokaklarında yaşanan sefalet, acımasızlık ve suç gibi sosyal sorunları sahici bir dille ele alırken, Thomas Hardy evlilik, cinsellik, eğitim ve din konularında katı, saplantılı ve mutaassıp tutumuyla bilinen Victoria döneminin kısıtlayıcı normlarını sorgulayan, kentsel yaşamın çarpıklıklarını derinlemesine ifşa eden eserler verdi. Her iki yazar da Victoria Çağı İngiltere'sinin -konformist sosyal bilimcilere taş çıkaran- gerçekçi ve eleştirel bir portresini çizdi.

Eserleri romantik ve gerçekçi edebiyatın kriterleriyle birbirine tezatlı bir şekilde değerlendirilen Jane Austen'in sıradan insanların günlük yaşantısına odaklanan romanları ise kendi çağının orta sınıflarının zihniyetini ve davranış kalıplarını yansıtmaları dolayısıyla edebi gerçekçilik akımı içinde sınıflandırılabilir. Gurur ve Önyargı'da anlatılan hikayelerin çoğu o dönemde yaşanmış olaylara dayanıyordu. Austen'in toplumsal gerçekçiliği, 19. yüzyılın başlarında aristokrat ve üst orta sınıflar arasında bile kadınların sınırlı yaşam olanaklarına sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Edebi romantizmin revaçta olduğu yıllarda yaşayıp yazmasına rağmen, Austen sonraki dönemde tipik bir romantik yazar olarak görülmedi. Ne olursa olsun Gurur ve Önyargı edebi gerçekçiliğin temel özelliklerini taşımaktadır. Bununla birlikte yazarın toplum görüşü Püriten inanca dayalı muhafazakar bir ahlakçılık olarak değerlendirilebilir.⁴ Eserleri gerçekçilik, romantizm ve komedinin unsurlarını çoğu zaman barındıran Austen'in bazı romanları 19. yüzyıl İngiltere'sinin başat teması olan sosyal statü, sınıf ve cinsiyet ayrılığı sorununu başarıyla işler. Ancak romanları aynı zamanda romantik komedi türünün özelliklerini de taşır. Austen gerçekçi karakterler çizen romanlar yazmakla birlikte ironi unsuruna da sık sık başvurmadan hoşlanan bir yazardı. Romanlarında idealist ve muhafazakâr bir tutum sergileyen Austen'in en önemli izleği, sonu nikahla bitecek olan, sosyal normlara uygun bir ilişki ve erdemli bir hayat arayışıdır. Aristokrat bir aileye mensup olan ama yeterince serveti olmayan kadın kahramanlarının normlara uygun bir evlilikten başka bir beklentisi yoktur ve roman genellikle mutlu bir sonla biter.

Doğalcılık Akımı

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde gerçekçi edebiyatın yanında doğalcı (natüralist) edebiyat akımı ortaya çıkar. Doğalcılık, edebiyatın hayatı örnek alması ve hayata, insana veya doğaya dair tüm detayları herhangi bir seçim yapmadan aslına sadık bir biçimde

² Dickens'in edebi gerçekçiliğine rağmen, Borges'in onu Hugovari bir romantik olarak nitelendirmesi, yazarın eserlerinin kamuoyunda bıraktığı duygusal etki nedeniyle olsa gerektir. "... Dickens'in yalnızca duygusal değil, gülmececi, grotesk, doğaüstü ve trajik olanı da işlediğini unutmamak gerekir." Bkz. Jorge Lois Borges, *İngiliz Edebiyatına Giriş*, Ara Yay., İstanbul, 1987, s. 51.

³ Edward Albert, *History of English Literature*, Revised by J.A. Stone, Oxford University Press, 1979, p. 391.

⁴ Michael Alexander, *A History of English Literature*, Macmillan Press Ltd., London, 2000, p. 241.

yeniden üretilmesi ilkesiyle hareket etti. Genellikle yoksulların ve ezilenlerin hayatları hakkında yazan doğalcılar gerçekliğin tüm çıplaklığı, çirkinliğiyle, adeta bir doğa bilimcisinin soğukkanlılığıyla ortaya konulmasına, bir cerrahın canlı bir organı veya kadavrayı titizlikle teşrih etmesine benzer bir şekilde beşeri hayatı incelemeye ve analiz etmeye özen gösterdiler. Edebiyatta doğalcılık (natüralizm) akımı gerçekçi akımdan daha karamsar bir anlatı üslubuna sahipti. Doğalcı yazarlar Darwin'in biyolojik belirlenimciliğini daha ileri götürerek doğa, zorunluluk, genetik belirlenim (soyaçekim) gibi güçlerin beşeri hayatı belirlediğine inanıyorlardı. Tanık oldukları çağın karmaşa ve istikrarsızlıklarını eserlerine yansıtılar. Edebiyat eleştirmenleri doğalcı türün önde gelen yazarları arasında genellikle Émile Zola'nın ismini gösterirler. Zola'nın doğalcılığı, her romanı yazmadan önce gereksiz bir titizlikle biriktirdiği somut belgelere dayanır. Zola, kendi çağının pozitivist ve aşırı determinist bilim anlayışından etkilenmiş gözükmektedir. Ancak metafizikten ve etik duyarlılıktan yoksun, soğuk bilimsel bir zihniyeti edebiyata uygulaması, aşırı detaylar arasında boğulan olay örgüsüyle, okunması son derece sıkıcı eserler ortaya koymuştur. Beyaz perdeye de uyarlanan *Germinal* bir madenci grevini konu alır, ancak hikayede işlenen dram kılı kırk yaran tasvirler arasında kaybolup gider. Doğalcı anlayış edebiyat estetiği bakımından pek çok sorun doğurmuştur. Gorki ve Lukacs gibi edebiyat eleştirmenleri gibi Kemal Tahir de doğalcılığa yönelik önemli eleştiriler getirmişlerdir. Lukacs, sanat eserinin nihayetinde bir yansıtma olduğunu ve yansıtma yöntemlerinin gerçekçilik ve doğalcılık olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtir. Ona göre edebi gerçekçilik sosyal gerçekliği yansıtabilir, ancak doğalcılık yansıtamaz. Lukacs ayrıca sosyal gerçekleri eserlerine yansıtan gerçekçileri eleştirel gerçekçiler ve toplumcu (sosyalist) gerçekçiler olarak ikiye ayırır.⁵ Gorki'nin, Lunaçarski'nin ve diğer "parti edebiyatı" temsilcilerinin altını çizdiği gibi Lukacs da toplumcu gerçekçiliğin üstün özelliklerine dikkat çeker. Bu noktada Kemal Tahir'in edebi yaklaşımını sosyalist gerçekçiliğin Sovyetik versiyonundan da farklı bir çizgide değerlendirmek doğru olacaktır.

Amerikan Gerçekçi Romanı

Amerika'da gerçekçi edebiyatın doğuşunda İç Savaşın yol açtığı büyük travma kadar sancılı sanayileşme ve kentleşme süreçleri de etkili olmuştur. İç Savaş'tan kaynaklanan büyük insani dram Amerikalıların ciddi bir hayal kırıklığına uğramasına, 1800'lerin başındaki iyimser havanın sarsılmasına neden olmuştur. Yaklaşık 700 bin asker ve sivilin hayatını kaybettiği savaşın ağır yıkımı yazarları da derinden etkileyecek ve onları romantizmden yüz çevirmeye itecektir. Gerçekçi yazarlar hayatı ve insanları oldukları gibi tasvir etmeye yöneldiler. Amerikan gerçekçiliği, duygu, hayal gücü ve özerk bireye vurgu yapan romantizme bir tepki ve kopuş hareketi olarak kendisini gösterdi. Gerçekçi edebiyat ilk örneklerini 1830'larda vermeye başladı, ancak İç Savaş'ın sonundan 19. yüzyılın sonlarına kadar edebiyat ve sanat üzerinde belirgin bir şekilde hegemonya kurdu. Mark Twain bu dönemin gerçekçi romancıları arasında yer almakla birlikte onun eserlerinde mizah unsuru da görülür. 1920'lerin ve 1930'ların modernizmi koşullarında F. Scott Fitzgerald ve Ernest Hemingway gibi sıra dışı gerçekçi yazarlar yetişti.

Hemingway'in *Yaşlı Adam ve Deniz* romanındaki yazım üslubu zamanının diğer yazarlarından farklı olarak kısa, yalın, anlaşılır ve gerçekçidir. Hemingway, edebi kurguda buzdağının yalnızca görünen kısmının işlenmesi gerektiğini öne sürüyordu, gerisi okuyucunun hayal gücüne bırakılmalıydı. Onun anlatım üslubu, yüzeyde en az ayrıntıya

⁵ Bkz. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınları, İstanbul, 1998, s. 47. Yaptığı bu ayrıma rağmen Lukacs, her iki gerçekçilik yöntemi arasındaki bağların da açıklığa kavuşturulması gerektiğini savunur. Bkz. György Lukacs, *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, Çev. Cevat Çapan, Payel Yay., İstanbul, 1975, s. 117.

dayanan ama altında daha derin anlamlar gizlenen basit bir üsluptu. Bu üslup hikâyeye akıcılık ve odaklanma kazandırdığı gibi okuyucunun merak duygusunu da teşvik ediyordu. Hemingway macera düşkünü, tutkulu bir yazardı ve ömrünün önemli bir bölümünü dünyanın çeşitli ülkelerinde geçirdi. Onun İspanya'daki iç savaş deneyiminin ürünü, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* romanıydı. Bu kitabında kurguladığı diyaloglar ve gerçek hikayeler aracılığıyla İspanyol insanının etkileyici ve canlı profillerini sundu. İç savaşın kıskırttığı zulmü ve insanlık dışılığı çarpıcı bir biçimde tasvir etti.

19. yüzyılın son çeyreğinden 1920'lerin sonlarına kadarki elli yılda ABD'de olağanüstü bir endüstriyel, ekonomik, sosyal ve kültürel değişim yaşanmıştı. Sürekli bir Avrupa göçü dalgası ve artan uluslararası ticaret potansiyeli Amerika'ya artan bir büyüme ve refah getirdi. Sanayileşme geliştikçe insani yabancılaştırma da derinleşti. ABD'de gerçekçilik akımı sanat, müzik ve edebiyat alanında yepyeni açılımlar kazandı ve eleştirel gerçekçi türde güçlü eserler verilmeye başlandı. Dönemin Amerikan romancıları ekonomik güçlerin ve yabancılaştırmanın zayıf veya savunmasız bireyler üzerindeki tahribatını tasvir etmeye yöneldiler. Amerikan gerçekçi sanatçıları fanteziden, Amerikan rüyası iyimserliğinden uzaklaşıp şimdiki zamana odaklandılar. Bir kısmı, Amerikan tarzı kapitalizmin günlük arzuları tatmin etmeyi, yeni serüvenler peşinde koşmayı, bireysel rekabet ve mücadeleyi kıskırtan makinasının çekimine kapıldı. Çocukluk ve yetişkinlik çağları itibariyle daha zorlu koşullarda, çileli bir yaşam süren Walt Whitman, Mark Twain, Jack London, John Steinbeck gibi yazarlar ise Amerikan gündelik yaşamına daha olgun ve eleştirel yaklaşan gerçekçi yazarlar arasındaydı. Son iki yazarın sosyalizmle de güçlü bağları vardı. Eleştirel gerçekçiler savaş, göç, maddi ihtiraslar, vahşi doğa koşullarıyla mücadele, kentleşme gibi temaları işleyen eserlerinde daima yaşamın güçlüklerini merkeze aldılar. Jack London'un *Vahşetin Çağrısı* ile *Beyaz Diş*, Ernest Hemingway'in *Yaşlı Adam ve Deniz*, Herman Melville'in *Moby Dick* romanları sert doğa koşulları fonunda insan-hayvan ilişkilerinin canlı ve dramatik bir tarzda hikayeleştirilmesi idi. Yaşlı balıkçı ile kılıç balığı arasındaki ya da Kaptan Ahab ile balina arasındaki gerilim dolu mücadele insanın doğaya karşı mücadelesinin alegorik anlatımıdır. Doğalcı eserler elbette salt insan-doğa ilişkisine odaklanmadılar, aynı zamanda insan-insan ilişkilerini de konu edindiler. Doğalcılık, modernizmin zorlayıcı koşullarına duyulan hoşnutsuzluğun bir yansımasıydı ve bu edebi anlayışta, dönemin toplumsal sorunları başa çıkılması gereken bir zorluk olarak görüldü. Özel alanın içinden çıkmaya başlayan kadınlar, kırsaldan kente göç eden köylüler, kölelikten yeni kurtulanlar ve kent hayatına beceriksizce uyum sağlamaya çalışan işçiler işlerin gidişatından hoşnutsuzluklarını dile getirmeye başladılar. Gerçekçi ve doğalcı yazarların çoğu çocukluk ve yetişkinlik evresini son derece çetin koşullar altında, sürekli maceralarla dolu, savruk ve göçmen bir şekilde geçirmişti. Örneğin Jack London, gezici bir falcı olan babası tarafından çocuk yaşta terk edilen, maneviyatçı annesi ve üvey babasının baskılarına maruz kalan, gençliği bir denizci olarak çalışarak ve ülkenin büyük bir bölümünü kaçak tren yolculuklarıyla mevsimlik gezgin işçi olarak geçiren bir yazardı.⁶ London'un neredeyse tüm kurguları, bir tür idealist sosyalizm ile son derece norm dışı, aykırı ve karamsar bir yaşam anlayışı arasındaki gerilimi ele verir. Yazar siyasal ve ekonomik çelişkiler karşısında kendisine mücadelecilik ve daima ezilenlerin tarafında bir konum belirlemiştir. Bununla birlikte doğanın kayıtsız gücü ve acımasızlığı, her türlü değerden yoksunluğu, kahramanlarını soğuk ve

⁶ London, sınıfsal mücadelenin giderek yükseldiği 1800'lerin sonlarında militan bir sosyalist haline gelmişti. Bir süre sonra Altına Hücum hareketi başladığında çalışmak için Alaska'ya gitti ve bin bir güçlük dolu maceralarını kaleme aldı. Ağır çalışma şartları, kötü beslenme, alkolizm ve depresyon onu genç yaşta intihara sürükledi. Jack London'un otobiyografik özellikler taşıyan güçlü romanı *Martin Eden*'de, kahraman kendisini okyanus yüzeyinin altında kalmaya zorlayarak intihar eder. Yazar, insan iradesine yüklediği ölümcül anlamı kendi yaşamına da uygulamıştır.

gerçekçi sıradanlığı dolayısıyla hayata karşı amoralist bir tutum takındığı da gözden kaçmaz.⁷

Hayatının bir bölümünü açık denizlerde geçiren Herman Melville, şehrin daha çok yoksulların barındığı ara sokaklarında karıştığı sayısız kavganın yıpratıldığı bedenini alkol ve şehvet tutkusuyla onarmaya çalışan Charles Bukowsky, Afrika'dan İspanya'ya dünyanın birçok yerinde gazeteci olarak dolaşmış ve sonunda hayatına kendi elleriyle son veren Ernest Hemingway ve başka birçok yazarın hayat hikayesi benzer noktalarda kesişmektedir.

Kuşkusuz modern Amerikan edebiyatında en etkili toplumcu gerçekçi yazarlardan biri Steinbeck'tir. Eserlerinde köylülerin, işçilerin ve göçmenlerin gündelik sorunlarını, yaşam koşullarını ve egemen güçlerle çatışmalı ilişkilerini dramatik bir tarzda işlemiştir. *Bitmeyen Kavga* romanında meyve toplayıcılığı yaparak hayatını kazanmaya çalışan mevsimlik işçilerin yaşadıkları sorunları ele alır. Romanın işçi başkahramanı, ağır koşullar altında çok düşük bir ücret karşılığında çalışmaya mahkum edilen işçileri mülk sahiplerine karşı kendi haklarını aramaları konusunda örgütlemeye çaba gösterir, ancak binbir entrika ve zorbalıkla karşılaşır. Devletin resmi güçlerinin yanı sıra kiralık mafya da toprak sahiplerinin yanında saf tutacaklardır. Roman baştan sona gerçekçi bir sistem eleştirisidir. Yazarın popülerlik kazanan bir başka kanonik eseri *Gazap Üzümleri*'dir. Yoksulluk ve göç olgusuna odaklanan roman, hızlı bir sanayileşme süreci yaşayan Amerikan toplumunda toprağa bağlı yaşamaya alışmış yoksul köylülerin toplumsal değişim karşısında acımasızca savruluşunu ve tükenişini konu edinir. Roman bankaların işsiz kalan köylülerin mülklerine el koymasıyla başlayıp zoraki ve çileli bir yolculukla devam eder. Yolculuk boyunca dramatik sahneler yaşanır. *Fareler ve İnsanlar*'da ise birbirine zıt karakterdeki iki mevsimlik tarım işçisinin başından geçenler anlatılır. Sürekli gezgin bir yaşam sürdürmek zorunda olan, çiftliklerde çalışarak biriktirdikleri parayla küçük bir toprak satın alıp arzuladıkları yaşamın hayalini kuran ikilinin başından üzücü olaylar geçer. Gerçek bir dostluk ve dayanışma duygusuna dayalı hikaye saf, bön ve zihin özürlü Lennie'nin trajik ölümüyle sonlanacaktır.

Amerika'da yoksulların, göçmenlerin yaşamına duyarlı bir başka sosyal gerçekçi yazar Upton Sinclair'dir. Yazarlığını yıllar boyunca toplumsal idealler peşinde sürdüren Upton Sinclair'in en çok ses getiren romanlarından biri *The Jungle* (Şikago Mezbahaları) başlığını taşır. Kitap ilk olarak haftalık sosyalist bir dergide seri olarak yayımlandı ve ardından 1906'da kitaplaştı. Sinclair 1904'te Amerikan Sosyalist İşçi Partisi'ne katılmıştı ve aynı yıl Chicago mezbahalarında çalışan işçilerin arasında yedi hafta geçirmişti. Orada bulunduğu zaman zarfında işçilerin insanlık dışı yaşam ve çalışma koşullarına ve mezbahalardaki sağlıksız üretim yöntemlerine tanık oldu. Güçlü gözlemler içeren kitap Sinclair'in sosyalizme olan bağlılığını açıkça yansıtıyordu. Sinclair'in kitabı yazmaktaki başlıca amacı işçilerin üzerindeki baskılara ve ücretli köleliğe saldırmaktı. Romanın konusu, pembe umutlarla Amerika'ya gelip son derece berbat koşullarda Şikago mezbahalarında çalışmak zorunda kalan bir göçmenin sıra dışı öyküsüdür. Karısını ve çocuğunu kaybettikten sonra sosyalist düşünceyle tanışan işçiyi zor günler beklemektedir. Sinclair hayvan kesimhanelerindeki iğrenç manzarayı oldukça gerçekçi bir tarzda betimler. Hijyenik olmayan bir ortamda etlerin hayvanların bağırsaklarından düşen pislikle iç içe geçmesi, akan kanların pıhtılaşmış mikrop saçması, kanlı ete üşüşen sinekler vs. Roman yayımlandığı zaman kamuoyunda geniş bir infial uyandırdı; çoğu kişi etten tiksindir hale geldikleri için et satışları durma noktasına geldi. Amerikan kamuoyunun son derece olumsuz koşullarda çalışan işçilerin durumuna değil de yediği etin sıhhi olmamasına tepki göstermekle yetinmesi ilgi çekici bir noktadır. Amerikan kamuoyunun duyarlılığının bu noktaya kitlenmesi karşısında Sinclair bu durumu şu sözlerle

⁷ Richard Gray, *A History of American Literature*, Wiley-Blackwell Publishers Ltd., UK, 2012, p. 279.

değerlendirecektir: “Kamuoyunun yüreğine nişan almıştım ama midelerini vurdum.”⁸ Jack London ise romanı okuduktan sonra “sosyalizme sağır olan sayısız kulağı açacak” diyecekti. Halkın büyük tepki göstermesi ve et satışlarının durması üzerine hükümet ülke çapındaki bütün mezbahalara denetim getirme zorunluluğu duydu. Besin maddelerinin üretimiyle ilgili sert cezai yaptırımlar içeren reformlar peşi sıra gelecektir. Bir de anekdot düşelim: Sinclair'in 1904'te yayınlanan, Amerikan İç Savaşını işleyen *Manassas* adlı bir romanı daha var. Romanın adı “man as ass” sözcüklerinin eğrilemesiyle oluşur. Biçare halkın kendisini güçlülerden korumak için başvurduğu bir silah olan argo ifadelerle Sinclair de başvurmuştur. Ne var ki yazar ömrünün ilerleyen evresinde tıpkı romanlarında başarıyla yansıttığı karakterler gibi değişim gösterip bir anti-komüniste dönüşecektir. Kitap sadece Amerika'da gıda kanunu reformuna gidilmesine yol açmamış, Henry Ford'a da esin kaynağı oluşturmuştur. Ford, hayvan kesim bandından etkilenerek kendi fabrikaları için üretim bandını tasarlamıştır.

Eleştirel Gerçekçiliğin Çöküşü ve Sosyalist Gerçekçiliğin Yükselmesi

Endüstri Devriminin ilerleyen süreçlerinde kriminal olayların artmasıyla ortaya çıkan polisiye roman yeni bir janr olarak revaç bulmuş, popülerlik kazanmıştır. Bu türün önde gelen örneği *Sherlock Holmes* İskoç yazar Arthur Conan Doyle'un olağanüstü hayal gücünün bir ürünüdür. Agatha Christie'nin aynı türün devamı niteliğinde eserleri ve Amerikalı yazar Frank Morrison Spillane'in *Mike Hammer* serisi edebiyatta eleştirel gerçekçi tavrın ve toplumun asli sorunlarına ilginin dağılmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı, savaş sonrası yılların belirsizliği ve sosyal krizler birçok romancının iyimserlikten uzaklaşmasını ve endişe duygularını besleyen bir etkendir. 20. yüzyılın başında gerçekleşen Ekim Devrimi de sanat-edebiyat alanında önemli dönüşümlerin habercisidir.

Rusya'da devrimden önce Batı etkili sembolizm, fütürizm, konstruktivizm gibi akımlar boy göstermiş olsa bile Sosyal Demokrat liderler doğrudan proletaryanın yaşamına odaklanmış bir sanat-edebiyat anlayışının sürmektedir. Lenin daha 1905 Devrimi sırasında Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin sanat ilkelerini belirlemek amacıyla bir dizi makale kaleme almıştır. Edebiyatın doğrudan proletaryanın kolektif çıkarlarına bağlı olması gerektiğini, bireyleri veya zümreleri zenginleştirmenin bir aracı olamayacağını belirtmekte ve eklemektedir: “Kahrolsun partisiz yazarlar! Kahrolsun edebi süper adamlar! Edebiyat, proletaryanın ortak davasının bir parçası, tüm işçi sınıfının siyasi bilinçli öncüsü tarafından harekete geçirilen tek bir büyük Sosyal-Demokrat mekanizmanın 'dişlisi ve vidası' haline gelmelidir. Edebiyat, örgütlü, planlı ve bütünleşik Sosyal Demokrat Parti çalışmasının bir parçası haline gelmelidir.”⁹ Edebiyat ve sanata bu yaklaşım Ekim Devriminden sonra tekçi parti ideolojisinin hakim söylemi haline geldi. Sovyetler Birliği'nde parti-devletin “resmi sanat görüşü” olarak inşa edilmeye çalışılan sosyalist gerçekçilik hareketi 1930'larda daha radikalleşerek doktrinal bir nitelik kazanmaya başlar. Rejim giderek katılaşmış ve kendisine rakip olarak gösterdiği tüm edebi, sanatsal ve entelektüel arayışları baskılamaya yönelmiştir. Sovyet Yazarlar Birliği'nin 1934 yılında düzenlenen I. Kongresi komünist partiye uyumlu bir edebiyat anlayışının kurumlaşmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Sosyalist gerçekçi edebiyat ve sanat doktrininin temel ilkelerinin belirlenmesinde Gorki, Şolohov gibi devrim yazarları misyon üstlenirler.

Sosyalist gerçekçilik çoğu sanat kuramı gibi sanatın bir “yansıtma” olduğu ilkesine dayanır. Bununla birlikte onu diğer kuramlardan ayıran özellik, belirli bir parti önderliğinde kitle çıkarlarını yansıtan gerçekliğe yaslanmasıdır. Sanat eserinde “gerçeklik” sorunu

⁸ Gray, a.g.e., p. 302.

⁹ V.I. Lenin, *Collected Works*, Progress Publishers, “Party Organization and Party Literature” içinde, Vol. 10, Moscow, 1965, p. 44-49.

oldukça çetrefil bir sorundur ve bu konuda farklı bakış açılarına göre birbiriyle uyumsuz norm ve kuramlar geliştirilmiştir. Bu nedenle gerçekçi edebiyatın da farklı örnekleriyle karşılaşılması doğal olmaktadır: Sosyal gerçekçilik, eleştirel gerçekçilik, fotografik gerçekçilik (foto-realizm), fantastik (büyülü) gerçekçilik, romantik gerçekçilik, yeni-gerçekçilik akımları arasında önemli ayrım çizgileri vardır. Sosyal gerçekçilik (social realism) ile sosyalist gerçekçilik (socialist realism) arasındaki farklılıklar da çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Sosyalist gerçekçilik kuramı her ne kadar toplumun geniş kesimlerinin günlük hayatını yansıtmayı amaçlasa da diğer gerçekçilik anlayışlarıyla ayrılan yönlerini ortaya koyar. "Toplumcu gerçekçiliğe göre sanatın yansıttığı gerçekçilik toplumsal gerçekliktir, ama bu gerçeklik devrimci gelişme içinde görülür ve doğru olarak tarihi somutlulukla işçi sınıfının eğitimi gözetilerek yansıtılır."¹⁰ Sosyalist gerçekçiliğin üst düzeyde ifadesi "proletkult" anlayışıdır. Proletarskaya kultura (proleter kültürü) kelimelerinin birleşiminden oluşan proletkult yaklaşımı Sovyetler Birliği'nde tüm sanatsal, entelektüel ve mimari faaliyetlerin temelinde yer aldı. Amaçlanan, Rusya'yı modern bir sanayi toplumu haline getirmek ve yeni bir "Sovyet insanı" modeli yaratmaktır. Bunun için de parti doktrinine uymayan her türlü sanatsal yöntem, üslup ve faaliyetin kökten reddedilmesine ve mahkumiyetine dayalı totaliter bir yaklaşımın sürdürülmesi gerekiyordu.

Sovyet sosyalizminin benimseyip uyguladığı sosyalist gerçekçi estetiğin ayırıcı bir özelliği işçi sınıfının üretken etkinliğine, çalışma hayatına odaklanmış olmasıdır. Yüceltilip mitleştirilen bu tarihsel özne "gerçek" olmaktan ziyade "ideal" bir prototip oluşturmaktadır. İşçi sınıfı gerçekçi edebiyatın anonim öznesi ve "süper kahramanı"dır. Sovyet edebiyatının esas kahramanları işçiler, kolhoz ve solhozlarda çalışan köylüler, parti üyeleri, yöneticiler, mühendisler ve komsomollardır. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Sovyet romanı ağırlıklı olarak savaş kahramanlarını konu alacaktır. Sosyalist gerçekçileri burjuva toplumunun eleştirel gerçekçilerinden ayıran önemli bir özellik sadece mevcut olanı değil, olabileceği de yansıtmaıdır. Sekter Jdanovcu estetik doktrini, daima olumlu özellikler gösteren karton kahramanların eylemlerini vurgulayan "devrimci romantizmi" sosyalist gerçekçilikle bütünleştirerek şematik bir edebiyata yol açıyordu.¹¹ Açık ki bu yaklaşım iradi bir toplum tasarımı, bir sosyal mühendislik çalışmasının sonucu olabilirdi. Bundan dolayı sosyalist gerçekçilik "yalın gerçek" in temsiliyle yetinmeyerek parti aygıtının sorumlu bilirkişileri tarafından tasarlanmış "ideal gerçek" e ulaşmayı hedefler; pürüzsüz, bütünleşik, çelişkilerden arın(dırıl)mış, yüksek bilince sahip bir toplum tasavvurunu ortaya koyar. Andrei Jdanov sosyalist gerçekçi estetiğin inşasında rol oynayan kişiler arasında önde gelen bir isimdir. Sovyetler Birliği'nde komünist parti öncülüğünde kültür devriminin geliştirilmesi sürecinde Stalin tarafından kendisine etkili bir rol verilmiştir. Savaş sonrasında Kültür Bakanlığına getirilen Jdanov, kendi adıyla anılacak olan resmi kültür politikasını doktrinal tarzda bir biçimlendirdi.¹² Böylece artık sanat ile siyaset ve devlet iç içe geçerek kaynaşıyor, sanatsal özerklik yok oluyordu. 20. yüzyılda Rusya'da yetişen en gelişkin edebiyat kuramcısı ve eleştirmenlerinden olan Mihail Bakhtin'in ve partili olmayan çok sayıda bağımsız yazarın dramatik yaşam öyküleri göz önünde bulundurulduğunda Sovyet gerçekçiliğinin nelere mal olduğu anlaşılabilir. Resmi doktrine uyum sağlamayan pek çok sanatçının maruz kaldığı olaylar (infaz edilme, akıl hastanesine kapatılma, göz hapsinde tutulma, ailesinin türlü baskılara maru bırakılması, sürgüne gönderilme ve çalışma kamplarında zoraki çalıştırılma vb.) sanat tarihinin karanlık sayfaları arasında yer almıştır. 19. yüzyılda dünya edebiyatına büyük klasikler kazandırarak saygın bir yer edinen Rus

¹⁰ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, s. 46.

¹¹ Moran, a.g.e., s. 55.

¹² Jdanov doktrini hakkında geniş bilgi için bkz. Andrei Zhdanov, *On Literature, Music and Philosophy* (1950), https://www.marxists.org/subject/art/lit_crit/zhdanov/lit-music-philosophy.htm

romanının 20. yüzyılda aynı başarıyı sürdürememesinin başlıca nedeni estetik özerkliği neredeyse yok eden tekçi resmi politikalarıdır.

Türkiye’de Gerçekçi Romanın Gecikmişliği

Romanda natüralist, bilimde pozitivist, inançta ateist bir tutuma sahip ilk Osmanlı aydınları arasında yer alan Beşir Fuat Türkiye’de edebi gerçekçiliğin doğuşuna dolaylı da olsa etkide bulunmuş bir öncüdür. Gerçekçi edebi eserlerin doğuşu için 19. yüzyılın sonlarını beklemek gerekmiştir. Rezaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* ile Halid Ziya Uşaklıgil’in *Aşk-ı Memnu’su* Türk edebiyatında yazılmış olan ilk gerçekçi roman örnekleri olarak gösterilmektedir. Ancak söz konusu eserler henüz rüşeym halinde gerçekçi unsurlar taşımaktadır. Romantizm, Parnasizm, doğalcılık gibi gerçekçilik de Türk edebiyatına Batı etkisiyle girmiştir. Türk romanında edebi gerçekçiliğin kimi unsurlarını taşıyan eserler 1930’lardan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu türde yazan yazarlar arasında Sadri Ertem, Sabahattin Ali ve Suat Derviş’in adları anılmaktadır. Sadri Ertem 1931’de yayımlanan *Çıkrıklar Durunca* romanında Anadolu işçi ve köylüsünün gerçekliğini yansıtmaya çalışmış¹³ ise de bu romanın gerçekçi akımı ne ölçüde temsil ettiği tartışılabilir. Aynı yıllarda Suat Derviş’in bazı romanlarının da “kadın merkezli toplumcu gerçekçi kurmaca” niteliğe sahip olduğu iddia edilmektedir.¹⁴ Edebiyat çevrelerinde Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf*’unun Türkiye’de toplumcu gerçekçiliğin çığır açan, yetkin bir örneği olduğu genel bir kanaat olsa da yazarın diğer romanlarının romantizmin etkisinde olduğu iddia edilebilir.¹⁵ Eleştirmen ve yazar Tahir Alangu Sabahattin Ali’nin gerçek hayata dair olayları bir fon olarak kullandığını, ancak esas olarak romantik temaya bağlı kaldığını öne sürmektedir. Berna Moran ise *Kuyucaklı Yusuf*’ta gerçekçilik ile romantizmin birbirinden kopuk olmadığı, birbirini desteklediği kanısındadır.¹⁶ Bu romanı belki gerçekçilik kriterlerine en yaklaşan eseridir; ancak başta kürk Mantolu Madonna olmak üzere, diğer roman ve hikayelerinde romantik unsurlar başattır.

1940’lardan itibaren Türkiye’de roman ve hikayede sosyal ve sosyalist gerçekçi akımın kriterlerine uygun eserler veren yazarlar giderek daha geniş bir okur kitlesiyle bağ kurmayı başarmışlardır. Sovyetler Birliği’nde KUTV’da yüksek öğrenim gören ve sosyalist fikirleri erken yaşlarda benimseyen Nazım Hikmet sosyalist gerçekçiliğin önde gelen siması haline gelecektir. Bir bölümü Köy Enstitüsü çıkışlı olan yazarlar da 1950’lerden itibaren sosyal sorunları romana taşımaya başlamışlardır. Anadolu köylüsünün hayatına dair gerçek sahneler canlandırdılar. Topraksız köylülerin yaşam güçlükleri, ırgat ve marabaların ağalık kurumuna karşı, toprak ve su için verdikleri dramatik mücadeleler, sefalet manzaraları gerçekçi bir tarzda işleniyordu. Bununla birlikte bu romanların çoğunun 1960’larda kamuoyunda daha fazla etkisini gösterecek olan köy/köylü romantizminin ilk örnekleri olduğu da iddia edilebilir. Rıfat Ilgaz, Hasan İzzettin Dinamo, Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın gibi yazarlar şiir, öykü ve roman alanında toplumcu gerçekçi bir tavır sergilemelerine rağmen,¹⁷ eserlerinde romantik öğeler daha baskındır. Türk edebiyatının “Üç Kemaller”i; Kemal Tahir, Orhan Kemal ve Yaşar Kemal de birbirinden farklı saik ve anlayışlarla sosyal gerçekçi akım içinde yer alırlar. Kuşku yok ki bu akımın gelişiminde

¹³ Mehmet Nuri Gültekin, *Orhan Kemal’in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat*, Everest Yay., İstanbul, 2011, s. 4.

¹⁴ Çimen Günay, *Toplumcu Gerçekçi Türk Edebiyatında Suat Derviş’in Yeri*, Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s. 286.

¹⁵ Sabahattin Ali Alman romantizminden, özellikle de Schiller’den etkilenmiştir.

¹⁶ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 23.

¹⁷ Sadık Albayrak, *Sosyolojik Süreçleri Edebiyat Üzerinden Okumak: Orhan Kemal’in Romanlarında Türkiye’de Toplumsal Yapı, İlişkiler ve Değişme*, Doktora Tezi, Dan. Prof. Dr. Şükrü Aslan, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s. 141-142.

sosyalist fikirlerin ve halkçı/toplumcu anlayışın belirli bir rolü vardır. Kemal Tahir diğer iki yazara kıyasla sosyalist kimliğiyle daha fazla öne çıkmasına rağmen halkçı, köylücü akıma daima mesafeli durmuştur.

Kemal Tahir'in Toplumcu Gerçekçiliği

Kemal Tahir'in ilk hikayeleri, romanlarının büyük bölümü ve roman üzerine ciddi araştırma ve sorgulamaya dayalı metinleri gerçekçi estetik arayışını yansıtır. *Notlar/Sanat ve Edebiyat*'ta toplumsal gerçekçiliğe ilişkin son derece özgün görüşleri yer almaktadır: "Bugünkü şartlar altında, içinde debelendiğimiz pislik çukurundan çıkıp kurtuluş yoluna girebilmemiz için ilk adım, gerçekçi olmaya doğru atılmalıdır. Önce romantizmden şuurlu olarak kurtulmak için kendimizi ve çevremizi, kimsenin gözünün yaşına bakmadan kontrol etmeli, dürtüklemeli, sarmalamalı, gerçekçiliği önce şuurumuza, sonra şuuraltıma iyice yerleştirmeliyiz. Artık kendimizi kaytarma dönemeçlerde, hiçbir yalancı parlak düşünceyle aldatamayacak, her buna başvuruda şuuraltımla tedirgin olacak hale getirmeliyiz. Ancak bundan sonra gerçeklerden hangi gerçeği tutacağımız söz konusu edilebilir. Çünkü toplumsal gerçekçilik, mücerret gerçekçiliğin bir daha üst basamağıdır. Aslında mücerret olarak duygularımızla, sezilerimizle, utançlarımızla gerçekçi olamazsak, toplumculuk bizi öteki bütün inançlardan daha kolay yanıltır, daha pis bir romantizme, daha korkunç bir kaytarmaya götürür. Çünkü burada kendimizi çok daha haklı, çok daha doğru, çok daha ileri bir inanışta, davranışta sanırız. İnsanın en kolay aldandığı yer de, kendisini böyle sandığı yerdir."¹⁸

Her şeyden önce Kemal Tahir'in gerçekçilik anlayışının gerek Batılı eleştirel gerçekçilikle gerekse Sovyetler veya Çin tarzı bir sosyalist gerçekçilikle örtüşmediğini belirtelim. Kemal Tahir'in çoğu eserini farklı kılan, edebiyatın herhangi bir resmi doktrine bağımlı kılınmasına, özellikle devlet güdümlemesine direnç göstermiş olmasıdır. Kendisini sosyalist olarak görmesine rağmen romanlarının hiçbiri Jdanovcu bir estetik anlayışına sahip değildir; en başta proletarya veya köylü mitleştirilmesine tanık olmayız. Hatta tam tersi özellikler gösterir. Kemal Tahir'in romanları toplumsal ilişkiler zemininde geniş bir kahraman çeşitliliği gösterir: Köylüler, ağalar, rençberler, subaylar, paşalar, memurlar, aydınlar, kadınlar, azınlıklar, suçlular, mahkumlar, din adamları, işgalci askerler vb. karşılıklı ilişkisellikleri içinde, tercihleri, kararsızlıkları, değişkenlikleri, oynadıkları roller etrafında, zengin diyaloglarla işlenir. Bununla birlikte olay örgüsünde yazarın faillik veya öznellik atfettiği karakterler genellikle yüksek vasıflı seçkin bireylerdir. Toplumun geniş kesimlerini meydana getiren köylüler ve diğer üretici sınıflar sıradan, etkisiz karakterler olarak hikayeye dekor oluştururlar. Toplumun geleceğini tayin etme güç ve yeteneğine sahip olan güçler genellikle devletlü sınıflardır. Bu güçler arasında da askeri sınıfın rolü belirgindir. Örneğin *Yorgun Savaşçı* romanında ete kemiğe büründürülen Cehennem Yüzbaşı Cemil, Mütareke döneminin kararsız, yorgun, savrulmuş, yazarın deyişiyle "drama düşmüş" veya "kısıtlanmış" seçkinlerini karakterize eder. Milli Mücadele başladığında bu aydınlar hızlı bir silkiniş içine girerek ülkenin kaderinde etkili olacaklardır. Kemal Tahir'in gözünde büyük tarihsel dönüşümlerde ast sınıfların (özellikle köylülerin ve ulemanın) oynadıkları rol pasif seyircilik rolüdür; daha doğrusu değişim sürecine etkin bir biçimde katılmazlar; topluma öncülük yapma kabiliyetinden yoksundurlar. Bununla birlikte devletlü sınıfın bocalama içine girmesi aynı zamanda toplumun dramını da açığa vurup pekiştirir. Kemal Tahir, çoğu romanında başkahraman olarak devletlü-askeri sınıf mensuplarına büyük bir tarihsel rol atfeder. Şüphesiz bu sınıf tarihsel süreç içinde oynadığı rol itibarıyla olumlu veya olumsuz imgelerle canlandırılır. Canlandırılan tarihsel sahneler ve kahramanlar gerçeğe uygundur,

¹⁸ Kemal Tahir, *Notlar/Sanat Edebiyat 1*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yay., İstanbul, 1989, s. 208.

ancak diyaloglar büyük ölçüde kurmacadır; kendisini gizli bir üst anlatıcı olarak konumlandırarak yazar tarihsel-toplumsal gerçeklere ilişkin kendi kanaatlerini kahramanların ağzından konuşturur. Kemal Tahir'e en çok yöneltilen eleştirilerden biri de, okura kendi kanaatlerini telkin etmeye çalışan bu üst-anlatıcı özelliğidir. Halbuki yazar kurgusunda, anlatı yapısının inşa edilmesinde ve üslubunda özgür olmalıdır. Roman, gerçeklerin aslına sadık bir kopyası değil, yazarının hayal gücünün bir ürünüdür. Kemal Tahir'in edebi gerçekçilik hakkında geliştirdiği özgün görüşlerini bu çerçevede değerlendirebiliriz.

Tarih üzerine geliştirdiği tezleri, Kemal Tahir'in gerçekçi romana bambaşka bir perspektifle yaklaştığını göstermektedir. Onun edebi gerçekçilik anlayışı, eleştirel veya sosyalist gerçekçilik anlayışının bilindik kalıp, kriter ve kurallarını ihlal eder. Öncelikle onun romanları şimdiki zamanda yaşanan tek boyutlu gerçeğin kopyalanması veya temsili değildir. Gerçekler salt şimdiki zamana ait, şimdiki zaman içinde gerçekleşip anlam kazanan olgular olmayıp devingen süreç içinde şekillenir. Kemal Tahir romanları gerçekleri tarihsel planda ve karmaşık ilişkiler içinde ele aldığı, kahramanlarını özsel değerlerinden ziyade değişken tercih ve rolleriyle değerlendirdiği için çok katmanlı ve dinamik bir yapıya sahiptir. Romanlarının çoğunda tümüyle olumlu ve tümüyle olumsuz karakterler yer almaz. Karakterler tarihsel praksisleri içinde ele alındığı için, tıpkı gerçek yaşamda olduğu gibi, "fıtrat" benzeri değişmez özlerden yoksundur. Daha ötesi Kemal Tahir'in edebi estetik anlayışı, kriterlerini herhangi bir siyasal rejimin, parti kurmaylarının doktrinal bir tarzda belirlediği parti devlet-aparat-memuriyet-propaganda-kitlelere bilinç şırınga etme düzeneğinin gerçekçilik anlayışına fersah fersah uzaktır. Bu nedenle de Kemal Tahir'e çeşitli dönemlerde birbirine tamamen ters düşen saik ve gerekçelerle "devlet sanatçısı" payesi verme çabaları onun kendisine biçtiği edebi ve entelektüel konuma uygun düşmez. Kemal Tahir'in romanı, edebiyat ve sanatı gündelik siyasal konumlanışların bıktırıcı bir biçimde tekrarlanan bilindik kalıplarına göre biçimlendirmeye çalışan, güçlü veya sözde muteber birilerinin gözüne girmeye çalışarak ödül veya statü kazanmayı amaçlayan sanat-edebiyat erbabının kalıbına sığmaz. Kendine has dili, yerel halkın farklı ağızlarını kullanma becerisi, neşesi, coşkusu, hürlüğü, kuşku dolu merakı ve alaturka mizah anlayışı ile sıradan okur nezdinde kazandığı saygınlığı da bundan dolaydır.

Kemal Tahir gençlik yıllarından itibaren edebiyatın çeşitli türleriyle ilgilenmiştir. Şiir ve hikâye denemelerinden sonra romana geçmiştir. Ancak pek çok yazardan farklı olarak edebiyat kuramıyla da derinlikli bir biçimde ilgilenmiş, Batı romanının klasik eserleri üzerine eleştirel görüşler geliştirmiştir. Ona göre roman, çıkış kaynağı ve koşulları itibarıyla tamamen Batılı bir türdür ve Batı romanı burjuva toplumundaki bireyin dramına odaklanır. Ancak Türkiye'de Batı modelinde bir burjuva sınıfı ve Batılı tarzda birey olmadığı için Türk romanının asıl odağı birey ve onun dramı olamaz; bu nedenle Türk romanı toplumun dramını işlemek durumundadır. Edebi metinlerinde olduğu kadar gündelik yaşamında ve özgün düşüncelerinde gerçekçilikten taviz vermeyen bir romancıdır Kemal Tahir. Toplumcu gerçekçi sayılan diğer yazarlar gibi popülizm kolaycılığına da kapılmadığı. Anadolu köyüne eğildiği tüm romanları köyün ve köylülüğe yönelik gerçekçi eleştirilerle örülüydü. Mektuplarından birinde kendi gerçekçilik anlayışını şöyle dile getirmektedir: "İnsanların realiteden ürküp maziye, hayale, masala kaçtıkları, aciz, bedbaht zamanlar vardır. Basılıp satılan kitaplara bakıyorum da böyle bir biçare zamanda mı yaşıyoruz diye kendi kendime soruyorum."¹⁹ Toplumsal gerçekçi romanlarıyla bilinen Orhan Kemal de yazdığı bir mektubunda Kemal Tahir'in bu özelliğinden övgüyle söz etmektedir: "Kelleci Mehmet'le Sağır Dere'nin müsait şerait içinde neşredilmesini ve yapacağı tesiri görmek bence zevklerin en mükemmeli olacak. Sana bir şey söyleyeyim mi Kemal Tahir, sen -Sait Faik'i bırak- bence Sabahattin Ali de ve Reşat Nuri, Halide Edip de hepsi hepsi bir tarafa senin şu iki roman bir

¹⁹ Kemal Tahir, *Notlar/Mektuplar*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yay., İstanbul, 1993, s. 309.

tarafa. Bunu sana olan sevgimden dolayı sırf kompliman kastıyla söylemiyorum. Hakiki realist romanı bizde en iyi sen yazdığın ve köylü realitesini verdiğin için söylüyorum.²⁰ Orhan Kemal'in hapisane yoldaşı hakkındaki bu görüşleri daha sonra büyük ölçüde değişecektir.

Kemal Tahir'in roman anlayışı 19. yüzyıl gerçekçi roman anlayışıdır. Bununla birlikte *Devlet Ana'yı* çeşitli yönleriyle bir istisna saymak gerekir. Berna Moran bu romanın gerçekçi edebiyatın kriterlerini tam karşılamadığını belirtmektedir: "Öyküyü sunuşta romans formüllerinin kullanıldığı Devlet Ana'nın arkasındaki gelenek gerçekçi roman geleneği değil, halk hikayelerinin, masallarının, destanlarının ya da genel anlamda romans edebiyatının geleneğidir. Bundan ötürü Devlet Ana'yı gerçekçi romana ya da çağdaş romana uyguladığımız ölçütlerle değerlendirecek olursak, yapıt beklentilerimizi karşılamaz."²¹ Bu tespitler üzerine derinlemesine düşünmek gerekmektedir. *Devlet Ana'yı* Kemal Tahir'in diğer romanlarından farklılaştıran şey neydi? Devlete yücelik ve meşruiyet atfetmesi, kahramanlarını ya tümüyle kötü ya da tümüyle iyi karakter özellikleriyle donatması, ideal bir toplum ve devlet arayışı içinde olması, dramatizasyon öğelerinden çok idealizasyon öğelerini öne çıkarması, yer yer mübalağaya kaçan uzun diyalogları, alaya varan mizahi üslubu, kadim halk anlatı geleneğine başvurması, bütünüyle olumlu yönleriyle vurgulanan kahraman savaşçı temsili, şiddet unsuruna savunmacı bir anlam yüklemesi; bütün bunlar *Devlet Ana'yı* ayrıksı kılan özelliklerdi. Gerçi bu unsurlardan bazıları diğer romanlarında da vardı, ancak başka hiçbir romanında pür gerçekçilikten bu denli uzaklaşmamıştı. Daha doğru bir deyişle Kemal Tahir *Devlet Ana'da* anlatı özellikleri itibariyle idealleştirme unsuruna başvururken, kuruluş dönemi Osmanlı devlet ve toplum yapısının iktisadi, kültürel ve siyasal boyutlarıyla tahlil edilmesinde gerçekçi bir yöntem izlemiştir. Osmanlı'nın çöküş dönemini ve köy yaşantısını işleyen romanlarında ise resmi tarih anlatısına ters düşecek nitelikte, gerçekçi ve ezberbozan tahlillerde bulunmaktadır. Bu durum, yazarın gerçekçilik anlayışının zaman içinde değiştiğini göstermektedir.

Kemal Tahir içinde yaşadığı çağın yakıcı sorunlarını dert edinerek eserlerini tarihsel bir planda tasarlamış ve kahramanlarını da genellikle tarihsel kişilikler arasından seçmiştir. Bu bakımdan onun romanları çoğu zaman bir köken ve yapı araştırmasıdır. Kemal Tahir gündelik sorunların köklerinin geçmişte yattığını gören, bu nedenle romancının tarihe yönelmesi gerekliliğine dikkat çeken az sayıda düşünür-romancılarımızdan biridir. Ancak tarih Kemal Tahir için ne bir nostalji kaynağı ne de Türkiye'nin güncel ve gündelik sorunlarından bir kaçış gerekçesiydi. Tam tersine onun gözünde tarih, toplumların bugün ve geleceğini bağlayan bir unsurdur.

Sonuç Yerine

Türkiye'de kendine özgü güçlü modernleşme eğilimleri sergileyen edebiyat alanında yaklaşık yüz elli yıldır iki ana akım kıyasıya kapışmıştır: Romantizm ve gerçekçilik. Sadece edebiyat alanı içinde gerçekleşmeyen bu rekabetin oldukça uzun ve renkli bir hikayesi vardır. Şüphesiz romantizm salt bir edebiyat akımı olarak görülmemelidir. Gündelik hayatta, genel kültürde, Yeşilçam sinemasında, ideolojilerde, siyasette, düşünce alanında da güçlü yansımalarını, izdüşümlerini görmek mümkündür. Romantizmin daha fazla etkili olduğu siyasi akımlar arasında en başta milliyetçilik ve halkçılık olmak üzere, muhafazakarlık, İslamcılık ve slogancı sosyalizm sayılabilir. Gerçekçi edebi ürünlerin ise nispeten daha zayıf bir etkiye sahip olduğu iddia edilebilir. Gerçekçiler uzun bir süre Türk edebiyatında tercihe şayan olamamışlardır. Türkiye'de edebiyat alanında kendisine

²⁰ Kemal Tahir, a.g.e., s. 146.

²¹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, s. 240.

“sosyalist/toplumcu gerçekçi” vasfını yakıştıran birçok yazarın bile yüzeysel bir tarzda halkçılık, inkılapçılık, köycülük, askercilik, devrimcilik romantizmine yönelerek belirli bir dönemde halk arasında çekim oluşturabilmişlerdir. Hamaset düşkünlüğü ve ideolojiye aşırı bağımlılık yakın bir döneme kadar Türk edebiyatında başat bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

Edebiyat ve sanat toplumsal gerçekliği birebir taklit etme veya yansıtma işlevine sahip bir ayna değildir. Doğa-kültür ayrımını entegre etmeye çalışan mimesis anlayışının/kuramının edebiyat-sanat eleştirmenleri tarafından sorunsallaştırılması bu bakımdan anlamlıdır. Edebiyat-sanat doğanın, evrenin ve toplumun hakikatlerini keşfetme veya yansıtma hedefiyle sınırlanamaz. Elbette edebiyat-sanat belirli bir çağda belirli bir toplumun kültürü, zihniyeti, yaşam tarzı, arzu ve beklentileriyle ilişkilidir. Bununla birlikte sanat ve edebiyatın, toplumdaki sorunları topluma geri yansıtan bir reflektör olmanın ötesinde insan ruhunu incelten, hayal gücünü ve bakış ufkunu geliştiren, toplum sorunları karşısında duyarlılık kazandıran, yeni değerler yaratan, özgürleştirici bir yönü de vardır.

Bir zamanlar edebiyatçılar ve sanatçılar arasında çokça sorulan “sanat sanat için mi, sanat toplum için mi?” sorusunu bugün tekrar sormamız anlamlı olabilir. Ama bu sorulara birkaç soruyu daha eklememiz gerekiyor: “Sanat birey için mi, toplum veya devlet için mi?” Belki de en önemli soru “sanat arz-talep kanunu, kişisel geçim, şöhret, statü ve sermaye için bir araç mıdır?” Bugün bu sorulara verilen cevapların geçmiştekenden oldukça farklılaştığını rahatlıkla söylemek mümkün. Bundan dolayı edebiyatın artık toplum sorunlarıyla bağ kurmakta ciddi zaafı gösterdiği de aşikâr gözükmekte. Büyük belirsizlik, değişim ve kriz dönemlerinde olsun, mevcut statükonun korunması güdüsünü kışkırtan Soğuk Savaş şartlarında olsun, birçok ülkede edebiyat ve şiir siyasetle yakından bağ kurmak durumunda kalmıştır. Soğuk Savaş sonrasında dünyada ve Türkiye’de edebiyatın ruhunu, heyecanını, canlılığını yitirmiş olmasının sebeplerini küresel ölçekte meydana gelen muazzam piyasacı değişim dalgasında ve onun getirdiği değersizleşmede aramak doğru olacaktır.

Kaynakça

- Albayrak, Sadık, *Sosyolojik Süreçleri Edebiyat Üzerinden Okumak: Orhan Kemal'in Romanlarında Türkiye'de Toplumsal Yapı, İlişkiler ve Değişme*, Doktora Tezi, Dan. Prof. Dr. Şükrü Aslan, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.
- Albert, Edward, *History of English Literature*, Revised by J.A. Stone, Oxford University Press, 1979.
- Alexander, Michael, *A History of English Literature*, Macmillan Press Ltd., London, 2000.
- Borges, Jorge Lois, *İngiliz Edebiyatına Giriş*, Ara Yay., İstanbul, 1987.
- Flaubert, Gustave, *Madam Bovary* içinde “Sunuş”, Çev. Aydın Yılğor, Ötüken Yay., İstanbul, 2021.
- Gray, Richard, *A History of American Literature*, Wiley-Blackwell Publishers Ltd., UK, 2012.
- Gültekin, Mehmet Nuri, *Orhan Kemal'in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat*, Everest Yay., İstanbul, 2011.
- Günay, Çimen, *Toplumcu Gerçekçi Türk Edebiyatında Suat Derviş'in Yeri*, Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.
- Lenin, V.I., *Collected Works*, Progress Publishers, “Party Organization and Party Literature” içinde, Vol. 10, Moscow, 1965.

²² Ufuk Özcan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Edebiyat-Siyaset İlişkisi”, *Sosyoloji Konferansları*, No: 55, 2017-1, s. 474-475.

- Lukacs, György, *Çağdaş Gerçekçiliğın Anlamı*, Çev. Cevat Çapan, Payel Yay., İstanbul, 1975.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınları, İstanbul, 1998.
- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- Zhdanov, Andrei, *On Literature, Music and Philosophy* (1950),
https://www.marxists.org/subject/art/lit_crit/zhdanov/lit-music-philosophy.htm
- Tahir, Kemal, *Notlar/Mektuplar*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yay., İstanbul, 1993.
- Tahir, Kemal, *Notlar/Sanat Edebiyat 1*, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yay., İstanbul, 1989.